

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна – академік НАН України, академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

ВЕРНЕР

Ігор Євгенійович – голова Державної служби статистики України

ЩОДО РОЗГЛЯДУ ПРОЄКТУ ПРОГРАМИ ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У 2023 РОЦІ

Стенограма співдоповіді на спільному засіданні Президії НАН України та Колегії Державної служби статистики України 8 грудня 2021 року

У співдоповіді зазначено, що реальні відомості про чисельність і склад населення країни, які може дати лише перепис, є необхідною передумовою ефективного управління державою, формування й реалізації виваженої соціальної політики, прогнозування подальших демографічних змін. Інформаційна цінність перепису залежить від повноти переліку запитань, за якими здійснюється опитування населення, узгодження їх з усіма зацікавленими міністерствами та відомствами та відповідності міжнародним стандартам. Тому завдання академічної науки полягає у наданні допомоги Державній службі статистики України у формуванні запитань у переписному листі. На спільному засіданні Президії НАН України та Колегії Державної служби статистики було погоджено запропонований проєкт Програми Всеукраїнського перепису населення, який планується провести у 2023 р. Ця програма містить більш як 50 питань і визначає перелік демографічних і соціально-економічних характеристик фізичних осіб, домогосподарств і житлових умов населення.

Виступ Е.М. Лібанової

Шановні члени Президії!

Шановні колеги!

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1542-р в Україні у 2023 р. має нарешті відбутися Всеукраїнський перепис населення. Починаючи з 2010 р. дату проведення перепису вже неодноразово переносили, але тепер є певні підстави для обережного оптимізму. Так, у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України дату було конкретизовано — квітень 2023 р., а фінансування підготовки до проведення перепису передбачено у Державному бюджеті на 2022 р.

Актуальність проведення перепису населення зумовлена як внутрішніми потребами України, так і зовнішніми зобов'язаннями нашої держави. Необхідною передумовою ефективного управління державою, формування й реалізації виваженої соціально-економічної, бюджетної, фінансово-кредитної політики, прогнозування подальших змін у суспільстві, визначення ймовірних ризиків та заходів щодо мінімізації їх наслідків, пошуку напрямів економічного і соціального розвитку є наявність реальних відомостей про чисельність і склад населення (статеві-віковий, сімейний, етнічний, мовний, освітній), умови життя людей, їхній статус на ринку праці, про міграційну активність українців (зокрема, дані про маятникову міграцію), кількість людей з інвалідністю та їхні потреби, особливості розміщення населення на території країни тощо.

Сьогодні у світі людський капітал вважають головною рушійною силою розвитку тієї чи іншої країни. За оцінками експертів Світового банку, в економічно розвинених країнах понад 70 % ВВП забезпечується саме людським капіталом. Відповідно, ми повинні мати більше інформації про людський капітал в Україні.

З іншого боку, необхідність проведення економічних і демографічних розрахунків у міжнародному масштабі потребує наявності порівнянних даних по кожній країні. Саме тому Організація Об'єднаних Націй рекомендує проводити переписи населення у так званих раундах нульового року: 2000-х, 2010-х, 2020-х. Україна свій перший і поки що єдиний перепис населення провела у 2001 р., тобто в раунді 2000-х. У наступному раунді 2010-х перепису в Україні не було. Серед європейських країн цей раунд пропустили лише Україна і Північна Македонія. І тепер ми маємо надолужити втрачене й отримати актуальну інформацію, здійснивши перепис населення.

Слід зазначити, що поточний раунд 2020-х передбачає проведення переписів з 2015 по 2024 р., тобто 2023 р. — це передостанній рік у цьому раунді.

Коректність проведення міжнародних демографічних досліджень і порівнянь даних

перепису між різними країнами потребує зіставності інформації не лише у часі, а й у методології, а отже, програми перепису мають відповідати єдиному стандарту. Насамперед це стосується переписного листа.

Загалом переписний лист є доволі консервативним інструментом, оскільки одним із завдань перепису є забезпечення наступності і зіставності даних, визначення певних тенденцій, а це означає, що кожен наступний перепис має враховувати питання, які були в попередньому. Водночас необхідно зважати і на зміни останніх років, які сталися у складі населення, його розміщенні на території країни, умовах життя громадян тощо. І в цьому плані в Україні відбулися помітні зміни. Передусім це масштабне внутрішнє вимушене переселення, спричинене тимчасовою окупацією Криму і частини Донбасу. Саме тому так важливо було включити до переписного листа запитання про попереднє місце проживання з виокремленням тимчасово окупованих територій, оскільки воно дає змогу не лише з'ясувати склад вимушено переміщених осіб, а й отримати інформацію про їхні нинішні побутові умови, якість життя, статус на ринку праці та ін. Маю сказати, що це запитання спричинило жваву дискусію, яка тривала майже два роки і в якій опоненти вважали, що воно порушує права людини.

У контексті нинішньої соціально-політичної ситуації в Україні вкрай важливо мати достовірні відомості про етнічний і мовний склад населення. Однак єдиним джерелом такої інформації є перепис. Навіть якщо у нас колинебудь і створять повноцінну систему демографічних реєстрів, там все одно не буде цієї інформації, оскільки такі реєстри складаються виключно на основі документів, а питання про мову спілкування і етнічну належність потребує самооцінки людини. Причому важливо мати такі об'єктивні відомості не тільки і не стільки загалом по Україні, скільки по окремих її регіонах (наприклад, по Закарпаттю, Буковині, Бессарабії тощо).

Новацією нинішнього переписного листа є запитання про мову спілкування. Раніше запитання було сформульоване як «ваша рідна

мова», але відповідаючи на нього, люди здебільшого орієнтувалися на категорію національності, тобто, якщо людина, скажімо, визначила себе українцем, вона найчастіше як рідну мову обирала українську, хоча в приватному житті могла нею взагалі не послуговуватися. Це важливо, оскільки, наприклад, одна справа, якщо люди вважають себе угорцями, рідною мовою обирають угорську і спілкуються у житті угорською, і зовсім інша — якщо мовою спілкування при цьому є українська. Аналіз цих даних допоможе скорегувати, зокрема, й освітню політику в окремих регіонах.

Уперше під час перепису 2023 р. ми зможемо отримати дані про умови життя і потреби людей з інвалідністю. Причому людина сама може вважати себе людиною з інвалідністю по ходінню, слуху чи зору, але не мати документального підтвердження цього статусу. Після обробки даних перепису ми зможемо чітко визначити віковий зріз, статевий розподіл, місця проживання таких людей.

Сучасному світові загалом і Україні зокрема притаманна масштабна зовнішня та внутрішня міграція, масове проживання не за місцем реєстрації, робота в іншому населеному пункті, перебування у власності одних людей кількох об'єктів нерухомості і водночас перенаселеність житла в інших. Це, а також сучасні вимоги щодо цифрового зв'язку і комунікації з державними службами, зумовлює низку питань щодо житлових умов. Наприклад, на відміну від населення більшості європейських країн, українці прагнуть мати житло виключно у приватній власності, довгострокова оренда не є правилом. Але ми це знаємо на рівні відчуття такої тенденції, а наскільки ця ситуація об'єктивно підтверджується, зможемо з'ясувати лише за результатами перепису. Важливою є інформація не лише про те, скільки і якого житла перебуває у приватній власності, а й щодо рівня доступності Інтернету у житлі українців з виокремленням питання про користування мобільним Інтернетом.

Зайнятість населення — пріоритет кожної сучасної держави. Сьогодні у нас є багато новацій, пов'язаних зі звуженням прав найма-

них працівників. У цьому контексті фахівців цікавлять параметри використання робочої сили, причини економічної активності/неактивності населення, мотивація при прийнятті рішення працювати не за місцем проживання. Завдяки таким відомостям можна буде окреслити реальні ареали тяжіння маятникової міграції до певних центрів. Причому може виявитися, що це не лише метрополіси, а й деякі районні центри.

Скоріше за все при проведенні перепису дадуться ознаки обмеження, пов'язані з пандемією COVID-19. Якщо не вдасться її подолати до 2023 р., виникатимуть проблеми у спілкуванні з громадянами, оскільки метод збирання даних face-to-face залишається основним методом проведення перепису. Наразі величезні надії покладаються на онлайн-реєстрацію. Однак в Естонії, яка є взірцем цифрової держави, за свідченням естонських статистиків, все ж виникли серйозні проблеми з онлайн-реєстрацією. Проте якщо до дати проведення перепису буде прийнято закон про множинне громадянство (а шанси на це великі), тоді онлайн-реєстрація виявиться чи не єдиним інструментом, за допомогою якого ми зможемо переписати представників діаспори.

Формування інформаційних масивів даних одразу на електронних носіях, минаючи стадію паперових, відкриває нові можливості, особливо щодо строків оброблення інформації і оприлюднення результатів перепису. Крім того, така система допоможе забезпечити програмний контроль за логічністю відповідей.

Часто запитують, чи є ризики отримати результати перепису недостатньої якості. Безумовно, є. Найбільший ризик пов'язаний з поведінкою населення. З різних причин люди можуть ухилятися від участі в переписі, хоча за законом це є їхній прямий обов'язок. Вони можуть надавати неправдиві відомості, можуть не захотіти впускати до свого житла переписувачів. Тим, хто побоюється візиту переписувачів, буде запропоновано або самостійно відвідати найближчу переписну дільницю, або скористатися онлайн-реєстрацією. Звісно, знайдуться люди, які принципово не будуть реє-

струватися, проте є методики, як їх урахувати, використовуючи дані про адреси. Деяко складнішою видається ситуація з наданням неправдивих даних. Оскільки перепис проводиться без документальної перевірки, доводиться спиратися на логічний програмний контроль і масову роз'яснювальну роботу напередодні перепису. Надання неправдивих даних спостерігається завжди і в усіх країнах. Наприклад, в СРСР за результатами перепису одружених чоловіків було приблизно на 4 млн менше, ніж одружених жінок. Є також ризик фальшування даних переписувачами, але в цьому аспекті певними запобіжниками є електронні носії та GPS-контроль місця заповнення кожного переписного листа.

Є також величезні проблеми, пов'язані з обліком громадян, які мешкають на тимчасово окупованих територіях. Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, ретельно опрацювавши світовий досвід, запропонували Державній службі статистики України низку підходів до їх вирішення. Однак у будь-якому разі остаточне рішення прийматиметься напередодні проведення перепису з огляду на ту ситуацію, яка складеться на той час.

Формування Програми перепису, зокрема питань переписного листа, є наріжним каменем наукового забезпечення Всеукраїнського перепису населення. Відсутність тих чи інших запитань або некоректність формулювань у кінцевому підсумку неминуче призведе до прогалин в інформаційному полі, заповнити які вдасться в найкращому разі лише через 10 років. Саме тому це питання винесено сьогодні на обговорення спільного засідання Президії НАН України та Колегії Державної служби статистики України. Причому це вже третє таке обговорення (нагадаю, що перше відбулося в 2012 р., а друге – у 2018 р.). Після останнього з них у грудні 2019 р. було проведено пробний перепис у частині Оболонського району м. Києва та Пісківської ОТГ Бородянського району Київської області з метою випробування переписного інструментарію та Програми, визначення методів та основних

організаційних заходів, апробації нових технологій обробки даних, а також механізмів взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Результати пробного перепису виявили низку проблем, які було враховано при корегуванні переписного листа.

Дякую за увагу!

Виступ І.Є. Вернера

Вельмишановний Анатолію Глібовичу!
Вельмишановні члени Президії!

Сьогодні вашій увазі пропонується проєкт Програми Всеукраїнського перепису населення. Насамперед зупинюся на нормативно-правовій базі, на яку спиралися розробники Програми. Головним нормативним документом є Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення», у ст. 5 якого сказано, що Програму перепису становлять основні первинні (персональні) дані, збирання яких здійснюється у процесі проведення перепису населення. Такими даними є: склад та родинні стосунки членів домогосподарства; стать; вік; дата і місце народження; сімейний стан; етнічне походження; мовні ознаки; громадянство; освіта; джерела засобів існування; зайнятість; міграційна активність; житлові умови. Не підлягають включенню до Програми запитання, відповіді на які містять у собі інформацію, що належить до державної або комерційної таємниці, не призначається для статистичних цілей або обмежує чи порушує права і свободи людини і громадянина.

Крім того, всі запитання, включені до переписного листа, повністю гармонізовано з відповідними Принципами і Рекомендаціями щодо переписів населення та житлового фонду (третє переглянуте видання ООН), а також у них ураховано рекомендації Конференції європейських статистиків щодо проведення переписів населення та житлового фонду 2020 р.

Процес формування Програми можна поділити на такі етапи:

1) широке громадське обговорення (на державному рівні в ньому взяли участь близько 60

центральної влади, виконавчої влади, наукових установ та громадські організації);

2) розгляд проекту Програми на спільному засіданні Президії НАН України та Колегії Державної служби статистики України;

3) розгляд проекту Програми на засіданні Міжвідомчої комісії з питань сприяння проведенню Всеукраїнського перепису населення;

4) апробація проекту Програми під час проведення пробного перепису населення 2019 р.;

5) доопрацювання та корегування проекту Програми, зокрема за результатами пробного перепису було включено нові розділи.

Отже, на сьогодні проект Програми містить близько 50 запитань (з яких 20 стосуються житлових умов), згрупованих у 8 блоків. Стисло прокоментую кожен блок запитань.

I. Запитання щодо основних демографічних характеристик:

1. Дата народження, число повних років.

2. Стать.

3. Родинні стосунки з особою, що записана першою в домогосподарстві (*дружина, чоловік, донька, син, мати, батько, сестра, брат, невістка, зять, свекруха, свекор, теща, тесть, баба, дід, онука, онук, інший ступінь родинних стосунків (своєцтва), непов'язаний(а) родинними стосунками*).

4. Місце народження.

5. Сімейний (шлюбний) стан (для осіб віком 15 років і старших) (*ніколи не перебував(ла) у шлюбі, перебуваю в зареєстрованому шлюбі, перебуваю в незареєстрованому шлюбі, удівець, удова, розлучений(а) (зареєстроване розірвання шлюбу), розійшовся(лася) (незареєстроване розірвання шлюбу)*).

Ще раз підкреслю, що ці запитання повністю відповідають ст. 5 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення».

II. Запитання щодо етнічного походження, мовних ознак та громадянства:

1. Етнічне походження (*за самовизначенням респондента*).

2. Рідна мова.

3. Володіння українською мовою.

4. Володіння іншими мовами (*не більше трьох на вибір*), а також жестовою мовою.

5. Мова, яка використовується у сфері приватного спілкування.

6. Громадянство (*громадянство України, громадянство іншої держави (зазначте державу), особа без громадянства, громадянство не визначено*).

Слід зазначити, що єдиним нормативним документом, який дозволяє збирати дані про етнічне походження, є Закон України «Про Всеукраїнський перепис населення», решта законодавчих актів прямо забороняють це робити. Після пробного перепису до останнього пункту в цьому блоці було додано варіант відповіді «громадянство не визначено».

III. Запитання щодо освіти:

1. Рівень освіти (для осіб віком 10 років і старших) (*третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти, другий (магістерський) рівень вищої освіти, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти (базова вища), початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти (неповна вища, середня спеціальна), фахова передвища, професійна (професійно-технічна), профільна середня (повна загальна середня), базова середня (неповна середня), початкова (початкова загальна), не маю освіти*).

2. Уміння читати і писати.

3. Отримання освіти та тип закладу освіти, в якому навчається респондент (для осіб віком 6 років і старших) (*заклад вищої освіти, заклад фахової передвищої освіти, заклад професійної (професійно-технічної) освіти, заклад загальної середньої освіти, інший заклад освіти*).

4. Відвідування дитиною дошкільного закладу освіти (для осіб віком до 8 років, які не відвідують загальноосвітній заклад освіти).

Цей блок запитань допоможе визначити структуру українського суспільства за рівнем освіти. Зокрема, до Програми було внесено зміни, що відповідають Закону України «Про освіту» в редакції 2017 р.

IV. Запитання щодо джерел засобів існування:

1. Джерела засобів існування (*трудова діяльність, особисте селянське господарство, пенсія, стипендія, державна соціальна допомо-*

га, інший вид державного забезпечення, заощадження, проценти від вкладів, авторське право, патенти, авторський гонорар, дохід від власності, дивіденди, здавання в оренду або в найм власності та майна, на утриманні та допомога інших осіб, аліменти, допомога та перекази з-за кордону, інше джерело).

2. Основне джерело засобів існування.

У цьому блоці крім переліку джерел засобів існування, в якому можна обрати кілька позицій, респондентам буде запропоновано визначити основне джерело засобів існування домогосподарства. Причому тут ми свідомо уникаємо запитань про рівень доходів, оскільки, як свідчить попередній досвід, люди, почувши їх, одразу замикаються.

V. Запитання щодо зайнятості (для осіб віком 15 років і старших):

1. Наявність роботи впродовж тижня, який передував даті перепису населення, з метою отримання оплати або доходу (прибутку) в грошовому або натуральному вигляді.

2. Ким респондент був на основній роботі (статус зайнятості) *(найманим працівником, роботодавцем, самозайнятим, безкоштовно працював як член сім'ї, інше)*.

3. Місцезнаходження основної роботи.

4. Причина, з якої респондент не працює в населеному пункті, де проживає *(не знайшов(ла) роботу в цьому населеному пункті, знайшов(ла) роботу з більшою високою заробітною платою, інші соціально-побутові вигоди, інші причини)*.

5. Пошук респондентом оплачуваної роботи чи спроба організувати власну справу упродовж останнього місяця, який передував даті перепису населення.

6. Готовність респондента приступити до запропонованої роботи в найближчі 2 тижні.

7. Причина відмови респондента від пошуку роботи *(отримав(ла) роботу та приступаю до неї впродовж найближчих 2 тижнів, організована власна справа, діяльність за якою розпочнеться упродовж найближчих 2 тижнів, знайшов(ла) роботу та очікую відповідь, очікую початок сезону, виконую домашні (сімейні) обов'язки, доглядаю за дитиною (дівчиною),*

хворим(и) та іншими членами сім'ї, за станом здоров'я, пошук роботи здійснювався раніше, але вже не вірю у можливість її знайти, студент (учень) денної форми навчання або приступаю до навчання, або вступаю до закладу освіти на денну форму навчання, оформлюю пенсію, пенсіонер, сподіваюсь повернутися на попередню роботу, не знаю, де і як шукати роботу або як організувати власну справу, вважаю, що немає підходящої роботи, перебуваю на утриманні, повинен приступити до строкової військової служби, інше).

З цього блоку запитань ми сподіваємося отримати відомості про причини відтоку робочої сили з окремих населених пунктів, з'ясувати, чому респонденти, які не мають роботи, відмовляються від її пошуку, та ін. Однак найголовніше, що ці запитання фактично дозволять виміряти реальний рівень безробіття.

VI. Запитання щодо міграційної активності:

1. Безперервність проживання у населеному пункті *(з народження, не з народження)*.

2. Рік прибуття до населеного пункту.

3. Місце попереднього проживання.

4. Проживання понад рік в іншій країні *(у період з 1991 року до цього часу)*.

5. Країна, з якої респондент приїхав до України.

6. Рік прибуття до України.

7. Причина перебування в іншій країні *(постійне проживання, навчання, робота (заняття), лікування, сімейні обставини, уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, інше)*.

8. Місце проживання станом на 20 лютого 2014 р. та дата виїзду *(якщо місцем проживання на 20 лютого 2014 р. зазначено Автономну Республіку Крим, м. Севастополь або окремі райони Донецької та Луганської областей)*.

9. Збіг зареєстрованого місця проживання з місцем проживання.

10. Зареєстроване місце проживання *(той самий населений пункт, інший населений пункт регіону, інший регіон або інша країна)*.

Підкреслюю, що нам дуже важливо знати місця проживання внутрішньо переміщених осіб.

Відповідь на 8-ме запитання допоможе виявити цю категорію людей, пов'язати їх з нинішнім місцем проживання, з'ясувати їхні умови життя і джерела існування. Що стосується тих громадян, які на час перепису працюватимуть за кордоном, відомості про них можуть надати члени їхніх родин.

VII. Запитання щодо визначення статусу інвалідності відповідно до Рекомендацій Вашингтонської групи зі статистики інвалідності (наявність проблем із ходінням, зором, слухом, когнітивними здібностями, доглядом за собою, спілкуванням розподілено за категорією відповіді: «Ні, не відчуваю труднощів», «Так, відчуваю деякі труднощі», «Так, відчуваю великі труднощі», «Взагалі не можу цього зробити» (за самооцінкою).

Цей блок уперше включено до переписного листа, що відповідає рекомендаціям Вашингтонської групи зі статистики інвалідності. Визначення проводиться за самооцінкою і дозволить краще зрозуміти стан здоров'я нації.

VIII. Запитання щодо житлових умов:

1. Тип будівлі та житлового приміщення (квартира у дво- або багатоквартирному будинку, квартира в нежитловій будівлі, одноквартирний будинок (індивідуальний), частина одноквартирного будинку (індивідуального), кімната (частина кімнати) у гуртожитку, кімната (частина кімнати) у готелі, установа з рухомих складом населення, інституційна установа, інше житлове приміщення, житлового приміщення немає (безпритульний).

2. Період побудови будівлі.

3. Матеріал зовнішніх стін будівлі (цегла, камінь, панель, блок, дерево, моноліт, інші змішані матеріали, інше, не знаю).

4. Доступ домогосподарства до Інтернету, зокрема до рухомого/мобільного Інтернету (для одноквартирного будинку (індивідуального), частини одноквартирного будинку (індивідуального), окремої квартири, комунальної квартири).

5. Розмір загальної площі житлового приміщення (у цілих кв. м).

6. Види благоустрою (водопостачання, туалет, ванна та/або душ, гаряче водопостачання, водовідведення (каналізація), кухня або кухня-ніша, опалення, електропостачання, електрична плита стаціонарна, газ, збирання побутових відходів).

7. Кількість зайнятих членами домогосподарства житлових кімнат.

8. Тип володіння житловим приміщенням (приватна власність членів домогосподарства, державна, комунальна, приватна власність юридичних осіб, оренда (найм) в окремих громадян, не знаю).

Дані щодо технічних характеристик ми плануємо збирати з відповідних реєстрів нерухомості, але на запитання щодо доступу до Інтернету, видів благоустрою, кількості житлових кімнат люди відповідатимуть самі. Слід зауважити, що ця частина переписного листа стосується саме домогосподарства.

Отже, прошу схвалити запропонований проєкт Програми Всеукраїнського перепису населення.

Дякую за увагу!

Ella M. Libanova

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7170-7159>

Ihor E. Verner

State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ON THE CONSIDERATION OF THE DRAFT PROGRAM
OF THE ALL-UKRAINIAN POPULATION CENSUS IN 2023

Transcript of the co-report at the joint meeting of the Presidium of NAS of Ukraine
and the Board of the State Statistics Service of Ukraine, December 8, 2021

The co-report states that real information on the number and composition of the country's population, which can only be provided by the census, is a necessary prerequisite for effective governance, formation and implementation of balanced social policy, forecasting further demographic changes. The information value of the census depends on the completeness of the list of questions on which the population is surveyed, their coordination with all interested ministries and agencies and compliance with international standards. Therefore, the task of academic science is to assist the State Statistics Service of Ukraine in formulating questions in the census questionnaire. At the joint meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Board of the State Statistics Service, the proposed draft Program of the All-Ukrainian Population Census, which is planned for 2023, was approved. This program contains more than 50 questions and defines a list of demographic and socio-economic characteristics of individuals, households and living conditions of population.